BIBLIOTEKARZ PODLASKI
2017/4 (XXXVII)
ISSN 1640-7806
http://bibliotekarzpodlaski.ksiaznicapodlaska.pl/

Ida Schabieńska
PWSZ, Suwałki

Małżeństwo w Chamaile Alijewicza

Streszczenie:

Niniejszy artykuł analizuje obrzęd małżeństwa wśród Tatarów Polskich na podstawie opisu tegoż obrzędu przedstawionego w Chamaile Alijewicza. We wprowadzeniu przedstawiona została charakterystyka języków występujących w Chamaile oraz w ogóle w piśmiennictwie tatarskim. Kolejna część artykułu została poświęcona opisowi zabytku piśmiennictwa tatarskiego: Chamaiłu Alijewicza, jego wygląd, struktura oraz szczegółowy spis treści. Część ostatnia zawiera opis małżeństwa oraz przetłumaczony fragment Chamaiłu Alijewicza dotyczącą tego obrzędu.

Słowa-klucze: Tatarzy, piśmiennictwo tatarskie, chamaił, małżeństwo

Marriage in Aliyevitch's Chamaile

Summary:

This article aims to analyse the rite of marriage among Polish Tatars on the basis of the description of that rite presented in Aliyevitch's Chamaile. In the introduction the language characteristics present in the chamaile and in general in tartar literature is presented. The next part of the article is devoted to the description of the monument of Tatar literature: Aliyevitch's Chamaile: its appearance, structure and a detailed list of contents. The last part contains a description of the marriage and a translated excerpt of Aliyevitch's Chamaile concerning this rite.

Key words: Tatars, literature, marriage

Charakterystyka języka

Niezmiernie trudno jest ująć w sposób jednoznaczny pojęcie *Tatar*. Również termin *język tatarski* nie jest dla badaczy oczywisty. Określenie to odnosi się niejako zbiorczo do języków i narzeczy wielu grup etnicznych pochodzących z terenów Złotej Ordy. Dlatego odpowiedź na pytanie, jakim językiem mówili osadnicy tatarscy, którzy od XIV wieku osiedlali się na ziemiach litewskich, wcale nie jest tak prosta, jak mogłaby się początkowo wydawać. Odpowiedź staje się jeszcze trudniejsza, kiedy dowiadujemy się, że pierwotny język tatarskich grup etnicznych w nowej sytuacji społeczno-kulturowej, w jakiej znaleźli się owi przybysze, przetrwał tylko przez dwa-trzy pokolenia, w szybkim tempie ulegając językowi otoczenia. Dotychczasowe badania pozwalają stwierdzić, że język Tatarów litewskich (w głównej mierze uchodźców ze Złotej Ordy) należał do grupy kipczackiej języków tureckich. Nie można jednak bez żadnych zastrzeżeń wiązać go z językiem krymsko-tatarskim, ponieważ język ten jest chronologicznie późniejszy niż pierwsze fazy osadnictwa tatarskiego w Wielkim Księstwie Litewskim. Takie wnioski znajdują potwierdzenie również w materiale ściśle językowym. Zachowały się bowiem wśród Tatarów szczątki imion kipczackich, resztki tytulatury, nazw plemienno-rodowych itp.[1] Można zakładać, że gdyby język Tatarów polsko-litewskich istniał jako system wspólny wszystkim Tatarom, a ponadto gdyby był w użyciu religijnym, to najprawdopodobniej przetrwałby wraz z religią, tak jak język Karaimów[2].

Zakładać można też, że asymilacja językowa Tatarów miała bezpośredni związek z tym, że imigranci nie posiadali wspólnej tradycji językowej ani świadomości narodowej. Podkreślić należy, że przybywający na ziemie wschodnie Tatarzy nie mieli języka narodowego, ani też sami nie stanowili narodu. Brak tradycji językowej, brak jednoczącej roli języka etnicznego, wielość narzeczy, która wynikała z wielości plemion, brak powiązania języka z religią, wszystkie te czynniki sprawiały, że świadomość językowa oraz narodowa przybyszy tatarskich nie była silna. Co za tym idzie,

[1] A. Dubiński, *Charakterystyka języka Tatarów polsko-litewskich*, „Acta Baltico-Slavica" 14 (1982), s. 83-90.

[2] J. Łoś, *Język tatarski*, [w:] *Encyklopedia polska AU*, t. 3, cz. 2, s. 440.

przybywający Tatarzy, wybierając swoją nową ojczyznę, przyjmowali w pełni otwarcie również jej język, który jednoczył ich z autochtonami, a ponadto scalał różne grupy etniczne Tatarów. Inną przyczyną asymilacji językowej Tatarów mogły być małżeństwa mieszane. Osadnictwo tatarskie było osadnictwem typowo wojskowym, a więc na ziemie litewskie przybywali przede wszystkim mężczyźni, którzy później żenili się z miejscowymi kobietami. Koran nie zabraniał takich małżeństw, a władcy litewscy również byli im przychylni. Ponadto ogromną rolę odgrywał fakt, że Litwa stawała się dla przybyszy tatarskich ojczyzną z wyboru, a nie z przymusu. Przybywali oni w większości dobrowolnie, szukając spokoju oraz bezpieczeństwa[3]. W pamiętnikach pisanych przez Franciszka Mickiewicza na początku XX wieku tak przedstawiono społeczność tatarską na Litwie:

> Mówią z ruska po polsku, a piszą czystą polszczyzną. Arabskie modlitwy odmawiając, wcale ich nie rozumieją. W tym języku do nabożeństwa pisanych książek używają – jakową pracą zajmują się starcy, albo mołnowie, czyli duchowni, ale i ci tylko kopiści ksiąg pradziadowskich nie znają, co piszą[4].

Dlatego też pismo odegrało olbrzymią rolę w utrzymaniu odrębności religijnej i kulturowej Tatarów zamieszkujących ziemie wschodnie dawnej Rzeczpospolitej. Ludność ta, jak było już wspomniane powyżej, stopniowo zatracała w ciągu XV-XVI wieku swój język ojczysty i zaczęła posługiwać się językami miejscowymi: ruskim (starobiałoruskim) i polskim[5]. Zmiany językowe dokonywały się w rewolucyjnym tempie. Już w połowie XVI wieku większość Tatarów przybyłych ze Złotej Ordy znała wyłącznie język białoruski lub polski.

Jedyną cechą, która jeszcze ową grupę odróżniała, była religia – islam. Tatarzy zachowali wiarę muzułmańską, jednak strata języka etnicznego groziła całkowitym odcięciem od ich religijnych korzeni[6]. W powyższej sytuacji jedynym warunkiem zachowania czystości wiary muzułmańskiej

[3] Tamże, s. 54.

[4] *Pamiętnik Franciszka Mickiewicza*, z autografu wydał i objaśnił J. Kallenbach, słowo wstępne W. Mickiewicz, Lwów – Warszawa – Kraków 1923, s. 67.

[5] P. Borawski, A. Dubiński, *Tatarzy Polscy. Dzieje, obrzędy, legendy, tradycje*, Warszawa 1986, s. 248.

[6] Cz. Łapicz, *Kitab Tatarów litewsko-polskich. Paleografia, grafia, język*, Toruń 1986, s. 61.

stało się stworzenie literatury religijnej w języku zrozumiałym dla muzułmanów litewsko-polskich. Nie ma możliwości jednoznacznego i precyzyjnego określenia czasu powstania pierwszych przekładów ksiąg religijnych Tatarów litewsko-polskich. Zakłada się, że pierwsze przekłady powstały nie wcześniej niż w połowie XVI wieku, ale też i nie później[7]. Na podstawie analizy wielu tekstów Anton Antonowicz przypuszczał, że zachowane do dziś zabytki dwujęzyczne (podstawowym językiem jest turecki, drugim ruski) powstały właśnie w czasie, kiedy proces asymilacyjny się jeszcze nie zakończył[8]. Turecki oryginał przeznaczony był dla tej części ludności, która jeszcze pamiętała ojczysty język tatarski, a równoległy białoruski przekład dla tych, którzy języka etnicznego już nie znali.

Pochodzenie Chamaiłu Alijewicza

Źródłem wykorzystywanym w niniejszym artykule jest Chamaił[9] Alijewicza. Nadałam temu zabytkowi piśmiennictwa tatarskiego taką

[7] Tamże, s. 62.

[8] A. Antonowicz, *Belorusskie teksty pisannye arabskim pismom i ich grafiko-orfograficeskaja sistema*, Wilno 1968, s. 11.

[9] Z języka arabskiego chamaił (*ḥamā'il*) oznacza to, co nosi się przy sobie. Na Bliskim i Środkowym Wschodzie nazwa ta odnosi się do pisanych talizmanów, które mają za zadanie chronić osobę, która takowy amulet nosi. Bliskowschodnie pisane talizmany ochronne czasem przybierały formę małego formatu książeczek, które zarazem z powodzeniem pełnić mogły funkcję modlitewników. I właśnie ta praktyczna funkcja zdecydowanie zdominowała chamaiły litewskich Tatarów. Zazwyczaj są one właśnie modlitewnikami, a czasem również zawierają w sobie informacje o charakterze pozareligijnym. Natomiast w funkcji talizmanów o znaczeniu magiczno-ochronnym pojawiają się sporadycznie, np. w czasie praktyk magiczno-leczniczych związanych z leczeniem chorych psychicznie lub w zastępstwie zwojów z modlitwami, daławarów, układanych przy zmarłym. Chamaiły Tatarów litewskich są kontynuacją podobnych modlitewników, pochodzenia najczęściej turkiestańskiego, przywiezionych przez tatarskich imigrantów z dawnej ojczyzny lub importowanych w następnych latach i używanych przez nich co najmniej do drugiej połowy XVI wieku, czyli do czasów, kiedy już powszechnie zatracili znajomość ojczystego języka. W czasach późniejszych, czyli w wieku XVII częstym pierwowzorem tatarskich chamaiłów stawały się rękopisy przywożone z Turcji Osmańskiej. A od końca XIX wieku na ich zawartość niewielki wpływ mogły mieć także druki importowane z Kazania. Spośród wszystkich tatarskich ksiąg chamaił był i nadal pozostaje gatunkiem najbardziej rozpowszechnionym, gdyż stanowił przedmiot niemal codziennego użytku i pomagał utrzymać więź z religią przodków, a co za tym idzie – zachować tożsamość etniczną. Niestety w przypadku większości zabytków tatarskiego piśmiennictwa religijnego bliższe ustalenie pochodzenia i losów konkretnego rękopisu jest bardzo utrudnione, a nierzadko niemożliwe. Stosunkowo niewiele wiadomo też o osobach samych kopistów, którzy zazwyczaj pozostają anonimowi.

Patrz: A. Drozd, *Chamaił Sobolewskiego*, „Rocznik Tatarów Polskich" 1 (1993), s. 48; J. Szynkiewicz, *Literatuta religijna Tatarów litewskich i jej pochodzenie*, „Rocznik Tatarski" 2 (1935), s. 141.

nazwę, gdyż nie byłam w stanie zidentyfikować autora chamaiłu. Ibrahim Bronisław Alijewicz[10] natomiast był imamem Muzułmańskiej Gminy w Nowym Jorku[11] i wiadomo o nim, że przez wiele lat korzystał właśnie z tego chamaiłu. Dostałam go od Pani Leili Majewskiej, Tatarki, żony Ibrahima Bronisława Alijewicza, obecnie mieszkającej w Białymstoku.

Tłumaczenie uzupełniają informacje o azanie podane przez obecnego imama tatarskiego z meczetu w Kruszynianach[12], Janusza Aleksandrowicza, który pomógł mi również w tłumaczeniu chamaiłu oraz w dokładnym zrozumieniu wszystkich elementów obrzędu.

[10] Ibrahim Bronisław Alijewicz – ur. 25.02.1912 roku w Mirze koło Nowogródka, w rodzinie tatarskiej. Od najmłodszych lat uczył się zasad islamu, uczęszczał do szkoły koranicznej. Po wybuchu II wojny światowej Alijewicz ze względu na chorobę oczu został zwolniony ze służby wojskowej, jednak wysłano go na przymusowe roboty na Podlasie. Po kilku tygodniach pracy w Białymstoku znalazł schronienie u miejscowych Tatarów. Oni pomogli mu w ucieczce do Nowogródka. Tam Alijewicz spełniał posługi w miejscowym meczecie. Po zakończeniu okupacji hitlerowskiej przeniósł się wraz z rodziną w okolice Olsztyna. Z powodu złej sytuacji finansowej Alijewicz rozpoczął starania o wizę, aby wyjechać do Ameryki. Dostał ją w roku 1954 roku. W Nowym Jorku szybko nawiązał kontakt z tamtejszym środowiskiem tatarskim, rozpoczął posługę w meczecie. Alijewicz współpracował z tamtejszymi imamami: Samuelem Rodkiewiczem i Aleksandrem Jasińskim. Wszyscy byli emigrantami z dawnej Rzeczpospolitej.

Bronisław Alijewicz został imamem w nowojorskim meczecie w roku 1990 i pełnił tę funkcję do roku 2007. Zmarł 20 lutego 2008 roku, 5 dni przed swoimi 96 urodzinami. Patrz: L. Majewska, *Wspomnienia o Ibrahimie Bonisławie Alijewiczu, imamie Tatarskiej Gminy Rzeczypospolitej w Nowym Jorku*, „Przegląd Tatarski" 1 (2014), s. 12-15.

[11] Gmina Muzułmańska w Nowym Jorku – Tatarzy, którzy udawali się do Ameryku przede wszytskim w celu poprawy warunków życia, pochodzili przede wszystkim z ziemi wileńskiej, kowieńskiej, grodzieńskiej i mińskiej. Znaleźli się w Ameryce przed pierwszą wojną światową, stanowili znaczną liczbę, około 500 osób, w porównaniu do ogólnej ilości Tatarów pozostałych w Starym Świecie, którą szacowano na dziewięć tysięcy. Część z tatarskich emigrantów osiedliła się właśnie w Nowym Jorku. W roku 1907 Tatarzy powołali do życia organizację Towarzystwo Tatarów Litewskich (Lithuanian Tatar Society), w roku 1927 organizacja przekształciła się w Amerykańskie Towarzystwo Muzułmańskie. Tatarzy Rzeczypospolitej stworzyli pierwszą w Nowym Jorku organizację, która zakupiła nieruchomość w celu praktykowania religii islamu. Organizacja tatarska zajmowała się także wydawaniem literatury religijnej. Patrz: A. P. Kosowski, *Nowojorski meczet Rzeczypospolitej. Historia gminy tatarskiej w Stanach Zjednoczonych*, Wrocław–Bydgoszcz 2011, s. 8-17.

[12] Kruszyniany – wieś w Polsce położona w województwie podlaskim, powiecie sokólskim, gminie Krynki. W latach 1975–1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa białostockiego. Położona jest w pobliżu rzeczki Nietupy na skraju znajdujących się nad nią łąk, lasów oraz wzniesień. Wieś została założona prawdopodobnie w wieku XVI. W dniu 12 marca 1679 Jan III Sobieski nadał Tatarom m.in. Kruszyniany oraz pobliskie wsie Nietupa, Łużany, jak też część Poniatowicz. Patrz: *Tatarskim szlakiem. Kruszyniany i okolice. Przewodnik*, MZR, Kruszyniany 2010, s. 11.

Opis zabytku

Wymiary: 10x16 cm.

576 stron numerowanych później niż powstał rękopis. Wszystkie kartki zapisane oraz ponumerowane.

Papier pożółkły, bez znaków wodnych, na rogach zaokrąglony. W niektórych miejscach zniszczony oraz przebarwiony. Oprawa tekturowa. Identyczna pierwsza i ostatnia strona okładki. Szerokość grzbietu – 6,5 cm.

Tekst na poszczególnych stronach otoczony jest czerwoną ramką (bez wyjątków). W zasadniczym tekście zazwyczaj 10 linijek na stronie, na stronach 328, 392, 573, 576 – 12 linijek, na stronie 476 – 14 linijek, na stronie 13 – 9 linijek. Strony z numerami parzystymi posiadają zgodnie z arabskim zwyczajem napisy paginalne (pierwsze słowo z następnej strony). Wyjątkiem jest strona 222, gdzie nie ma takiego napisu, oraz nieparzysta strona 79, na której napis jest.

Rękopis najpewniej pisany przez jednego kopistę. Pismo nie zawsze wyraźne.

W zakresie grafii chamaił ten nie wykazuje większych zmian w stosunku do tekstów już opisywanych od tej strony przez Cz. Łapicza, A. Drozda i M. M. Dziekana.

Chamaił Alijewicza jest księgą wielojęzyczną. Poza tekstami polskimi znajdują się też w niej teksty arabskie, białoruskie, staropolskie oraz teksty pochodzące z języków turkmeńskich.

Spis treści

Strona	Nazwa
1	Modlitwy przed wejściem na cmentarz i na cmentarzu
8	Rejestr 40 jasieni (rescytacja sury Jasin)
14	Intencje do rejestru 40 jasieni
28	Sura Jasin + modlitwy po niej następujące
54	Sposób wykonania kąpieli
59	Ablucja
69	5 modlitw dziennych
147	Modlitwa tarałich w Ramadanie
155	Dua tauba (skrucha)
168	Intencja do postu
169	Modlitwa świąteczna Ramadan
192	Dua do zakat al-fitr

194	Intencja do postu
195	Modlitwa świąteczna Kurban+ modlitwy ofiarowania kurbana
216	Modlitwa piątkowa+ intencje dla każdego miesiąca
294	Intencja do azanu (nadania imienia)
301	Intencja do zawarcia związku małżeńskiego+ dua zawarcia
329	Sposób mycia zmarłego+ modlitwa pogrzebowa
364	Dua deur
393	Obliczanie kalendarza –literki
406	Dobre i złe godziny
418	Dobre i złe dni
460	Imany
485	Zbiór dua

Małżeństwo

Dla społeczności tatarskiej zamieszkującej w Polsce ważne jest przetrwanie. Dlatego z taką pieczołowitością dbają oni o zachowywanie tradycji i zwyczajów. Z tego samego powodu bardziej pożądane jest, aby Tatarzy nie wchodzili w związki małżeńskie z chrześcijanami. W praktyce bywa jednak różnie. W najlepszej sytuacji są Tatarzy na Białostocczyźnie. Mają wiele okazji, aby się poznać, organizowane są różnego rodzaju bale i zabawy. Dużą rolę odgrywają także rodziny. Niektórzy szukają miłości wśród Tatarów na Litwie czy Białorusi. Jeszcze inni, nie zważając na zalecenia rodzinne, tworzą małżeństwa mieszane. W ostatnim czasie jest to zjawisko coraz częstsze[13]. Poniżej opisane zostało, jak wyglądała tradycyjna ceremonia zawarcia małżeństwa przez Tatarów. Dziś niektóre opisane elementy nie są już spotykane, inne spotykane są coraz rzadziej. Natomiast pojawiają się też takie, które nie zmieniły się od wieków.

[13] W przeszłości małżeństwa mieszane spotykały się zazwyczaj z potępieniem rodziny. Dziś takich małżeństw jest coraz więcej. Dziś decyzja młodych o wstąpieniu w związek małżeński z nie-Tatarem, czy nie-Tatarką nie budzą już wśród rodzin takich emocji jak kiedyś.

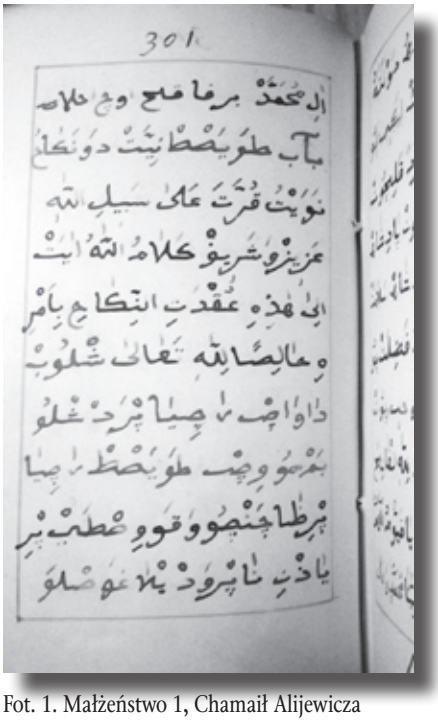

Fot. 1. Małżeństwo 1, Chamaił Alijewicza

Rozdział: Intencja do ślubu
(tłumaczenie) Czytam na drodze Boga Potężnego i Chwalonego Słowo Boga będące dopełnieniem zawarcia tego związku z nakazu Jego Najwyższego.
Ślub dawać racja, przed ślubem mówić to jest racja. (przyp. tłum. aby ślub był prawowity, przed ślubem należy)
(transkrypcja) Pryzaczanstwo wiekuistaj pryjaźni napred błogosławieństwa
(tłumaczenie) przed błogosławieństwem Przyrzeczenie wiekuistej przyjaźni

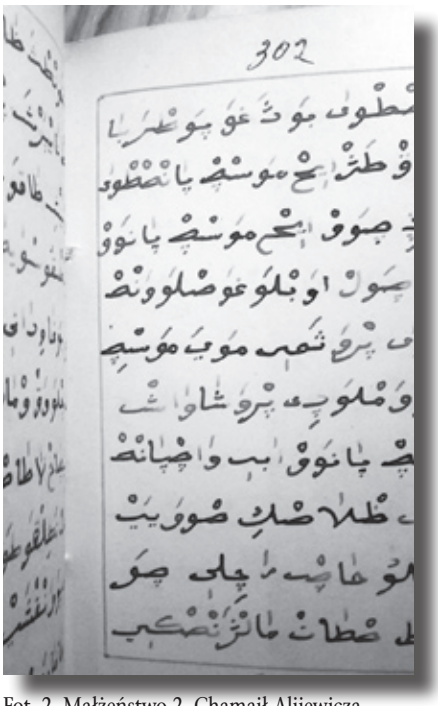

Fot. 2. Małżeństwo 2, Chamaił Alijewicza

(transkrypcja) Bożego patreba tak tosz ich miłość państwa radzicał Panu Pryjaciel a błogosławieństwa prosimy Mości Państwo Młodzi proszę was Mości Pana aby Waćpaństwu z łaski swojej wysłuchać raczyli czym jest stan małżeński.
(tłumaczenie) Bożej potrzeby tak też ich miłość państwa rodziców Panu przyjaciel a błogosławieństwa prosimy Mości państwo młodzi proszę was mości pana aby waćpaństwu z łaski swojej wysłuchać raczyli czym jest stan małżeński
(W obecności Boga proszę o błogosławieństwo rodziców, a nowożeńców, aby raczyli wysłuchać czym jest stan małżeński)

Imam w sposób bardzo uroczysty najpierw czyta intencję w języku arabskim, a następnie w języku polskim (staropolski) wzywa przyszłych małżonków, aby w imieniu Boga i rodziców wysłuchali, czym jest stan małżeński.

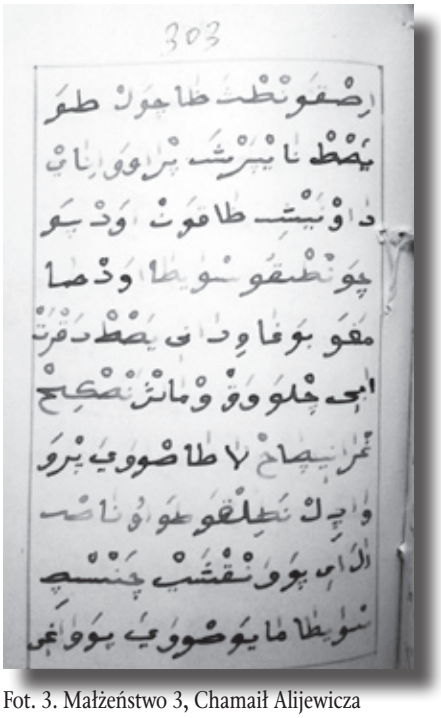

Fot. 3. Małżeństwo 3, Chamaił Alijewicza

(transkrypcja) i skad zaczał się to jest pierwsze (najpierwsze) prawo i najdawniejszy zakon od początków świata od samego Boga wydany jest dekret aby człowiek w małżeńskich granicach lata swoje prowadził nie tylko to u nas, ale i w większej części świata mają swoje powagi

(tłumaczenie) od początków świata od samego Boga wydany dekret, aby człowiek w małżeńskich granicach lata swoje prowadził, nie tylko to u nas, ale i w większych częściach świata mają swoje powagi

W powyższych słowach imam wyjaśnia nowożeńcom źródła małżeństwa, jego zasady. Mówi, że małżeństwo pochodzi od samego Boga oraz że jest jednym z najstarszych praw na świecie wprowadzonych przez samego Boga. Podkreśla, że nie tylko tutaj, gdzie oni się znajdują, ale w większości krajów świata obowiązują te same zasady.

Można w tym miejscu odnieść wrażenie, że ślub wśród Tatarów jest traktowany niemalże jak sakramentalny związek u chrześcijan. Imam w swojej przemowie nazywa małżeństwo zakonem, czym podkreśla jego nierozerwalność.

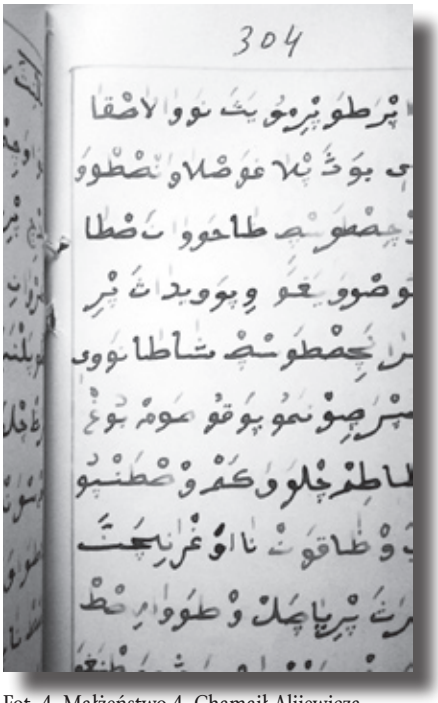

Fot. 4. Małżeństwo 4, Chamaił Alijewicza

(transkrypcja) i prato prymujuć nowaju łasku
i budzia błogosławieństwo w czystości zachowana
stanu swojego wypowiadać prymara nieczystości
szatana spraciwnam Bogu, sam Bóg za tym czło-
wiekiem wstępuje w zakon ograniczenie praszu
przyjaciół w towarzystwie szczęścia dożywotniego
(tłumaczenie) i dlatego przyjmują nową łaskę
i nastąpi błogosławieństwo, ale przed nim należy
wyrzec się nieczystości, która pochodzi od szata-
na, który sprzeciwił się Bogu. Wtedy sam Bóg za
tym człowiekiem (wstępującym w przymierze
i tym samym doznającym szczęścia dożywotnie-
go) błogosławi w obecności zebranych

Imam w powyższych słowach tłumaczy, że przez błogosławieństwo sam Bóg wstępuje w zakon (związek) pary małżeńskiej. Dlatego najpierw należy wyrzec się nieczystości pochodzącej od szatana. W religiach chrześcijańskich przy wszystkich większych uroczystościach odnawia się przyrzeczenia chrzcielne, w których również wierni wyrzekają się szatana.

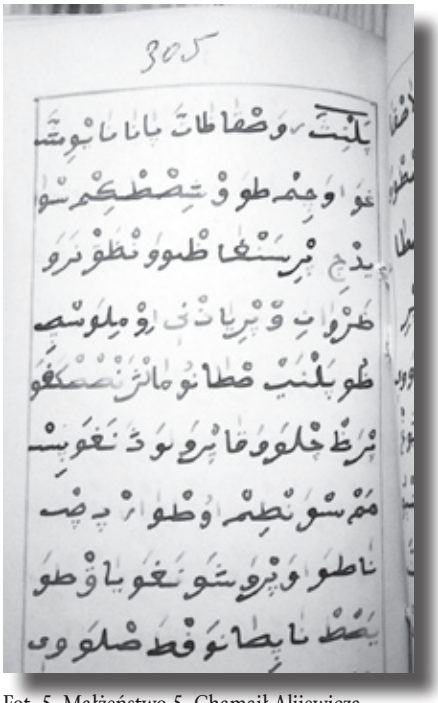

Fot. 5. Małżeństwo 5, Chamaił Alijewicza

(transkrypcja) palnisia rakazanna Pana Najwyższegow czym to wszystkim świadczy prysienga związku nierazarwany w pryjaźni i w miłości zupełnej stanu małżeńskiego przez czeławieka przewidzianego pismom świętym utwierdzić na to upraszanego jak to jest napisano w te słowa Kuntu kunzan maḥfyān fa āradtu.
(tłumaczenie) Wola Pana Najwyższego wypełnia się w przysiędze nierozerwalnego związku w przyjaźni i miłości zupełnej stanu małżeńskiego przewidzianej i zapisanej w świętych księgach. Byłem częścią ukrytą i zechaciałem

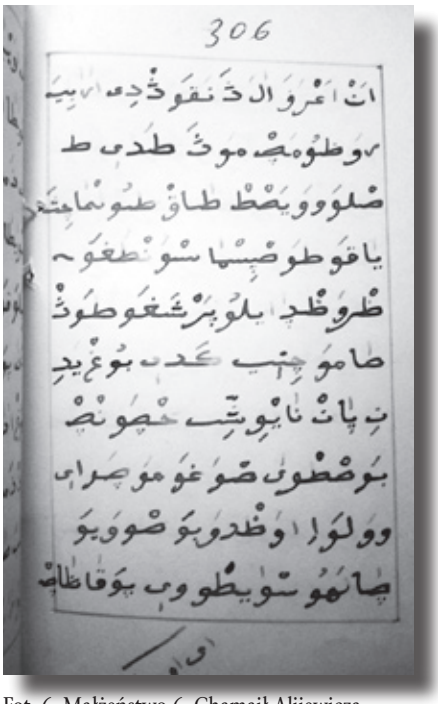

Fot. 6. Małżeństwo 6, Chamaił Alijewicza

(transkrypcja) Ān-ʿrafa ale, że nie każdy arabija rozumieć może tady słowa jest tak te słowa tłumaczyć jako to z Pisma Świętego zrazić ilu praszło toż samo czynić kiedy Bóg Jedyny Pan Najwyższy chcąc bóstwa swego cała wola ozdoba swoja całego świata pokazać.
POZNAĆ Trudno jest zrozumieć te arabskie słowa i to wszystko powoduje, że należy tłumaczyć te święte księgi w których Bóg całą swoją wolę i wspaniałość chce światu pokazać i objawić.

Na kolejnych stronach chamaiłu, pomiędzy zwrotami w języku białoruskim i staropolskim znajdują się następujące zdania w języku arabskim: „Byłem częścią ukrytą i zechciałem poznać… ten, kto pozna siebie samego… pozna Boga swego". Dalej w odpowiedzi na arabskie stwierdzenia mowa jest o tym, że Bóg stworzył człowieka, gdyż kto pozna siebie samego, pozna również, jaki jest Bóg. Znów pojawia się analogia do religii chrześcijańskich, gdzie człowiek został stworzony na obraz i podobieństwo Boga. Według islamu natomiast Bóg jest stwórcą nieba i ziemi, stwórcą każdej istoty, w tym stwórcą człowieka. Jednak wskazując na Bożą naturę Koran podkreśla, że Bóg jest całkowicie różny od tych, których stworzył, bardzo daleki od jego opisów robionych przez ludzi, gdyż nic nie jest do niego podobne[14].

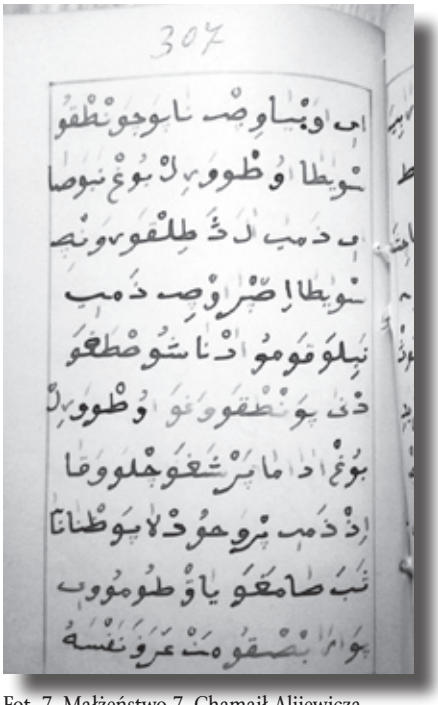

Fot. 7. Małżeństwo 7, Chamaił Alijewicza

(transkrypcja) I abjawić na początku świata utwarił Bóg niebiosa i ziemię ale, że tylko transzy świata i sprawić ziemię niebyło kamu a szóstego dnia piątek utwarił. Boh Adama pierwszego człowieka i z ziemi prochu dla poznania siebie samego jak to mówi po arabsku: Man ʿrafa nafshu (ten kto pozna siebie samego)
(tłumaczenie) Na początku świata Bóg stworzył niebiosa i ziemię, ale że nie było komu ziemią gospodarować Bóg stworzył Adama (pierwszego człowieka) z prochu ziemi dla poznania siebie samego tak jak to mówi po arabsku: ten kto pozna siebie samego.

[14] R. Markowski, *Muzułmański obraz Boga i człowieka w kontekście doktryny katolickiej*, „Warszawskie Studia Teologiczne" XIX (2006), s. 341-352.

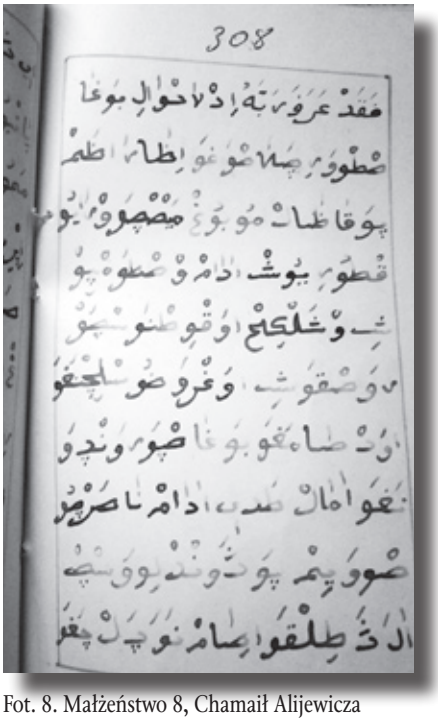

Fot. 8. Małżeństwo 8, Chamaił Alijewicza

(transkrypcja) Faqad ʿrafa rabbahu (pozna Pana swego) i dla chwały Bogo Stworzyciela swego i za razem pakazał mu Bóg miejsce w Raju, które już Adam wstąpiwszy wszelkich wykwintności rozkoszy ogrodu slicznego od samego Boga sprawdzil jego omal tady Adam na sercu swoim pożądanie ale że tylko sam nie wiedział czego
(tłumaczenie) Pozna siebie samego. I dla chwały Boga Stworzyciela pokazał mu Bóg miejsce w Raju, w który Adam wstąpiwszy doznał wszelkich rozkoszy i wykwintności tego ślicznego ogrodu, które dał mu sam Bóg. Adam w swoim sercu miał pożądanie, ale wiedział czego

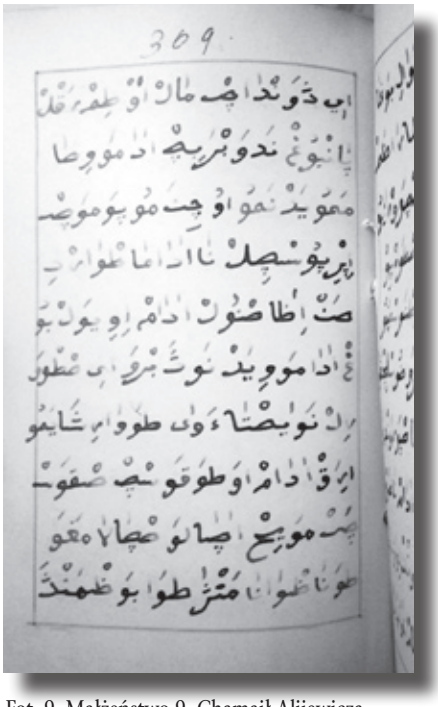

Fot. 9. Małżeństwo 9, Chamaił Alijewicza

(transkrypcja) I że widać miało o tym rek pan Bóg nadał być Adamai samemu jednemu uczyń mu pomóc i przypuściła Adama twardy den i zasnuł Adam i wyniał Bóg Adamowi jedno żebro i stwarił jemu niewiastę Ewę towarzysza jemu i rok Adam i tak z kości moich i wzieło się to nazwanie bo wzięła się z męża
(tłumaczenie) Bóg o tym wiedział i dał mu twardy sen, a kiedy Adam zasnął, Bóg wyjął Adamowi jedno żebro i stworzył mu niewiastę Ewę, towarzyszkę życia. Określenie „bo wzięła się z męża" wzięło się stąd, że powstała z jego kości.

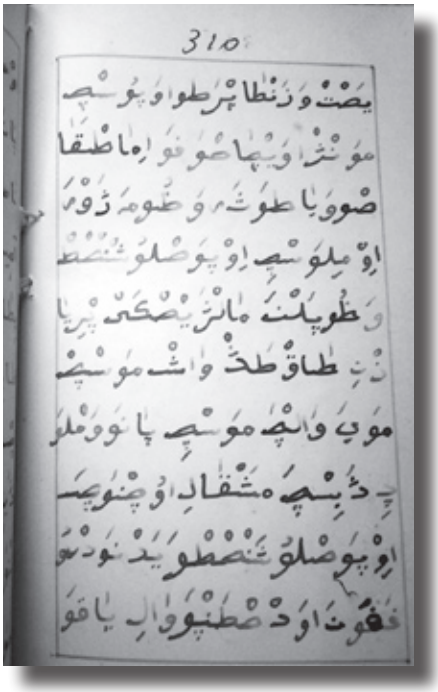

(transkrypcja) Jest wzięte prato wypuści może ojca słowa i matki toż rozumie i w miłości i w posłuszeństwie w zupełnie małżeńskiej przyjaźni tak też wasza miłość mają Mości Państwo Młodzi żebyście mieszkanie uczyniaci posłuszeństwie jedne do drugiego dostępowali jako
(tłumaczenie) Jest powiedziane w Piśmie, że w miłości i posłuszeństwie w zupełnie małżeńskiej przyjaźni mają uczynić mieszkanie i żyć w posłuszeństwie jedno wobec drugiego

Fot. 10. Małżeństwo 10, Chamaił Alijewicza

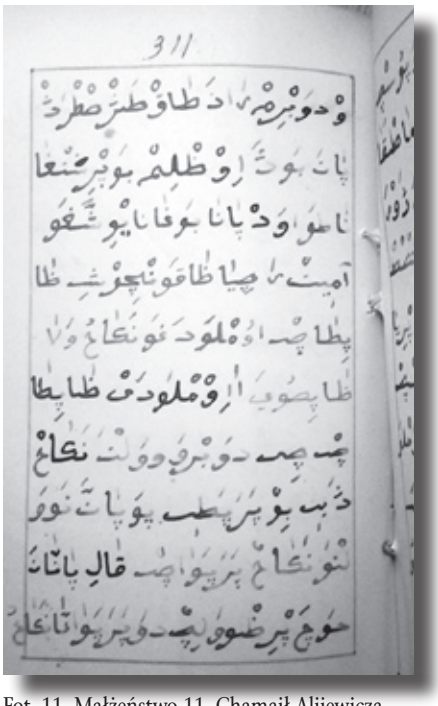

(transkrypcja) W dobrym razie tak też straż Pana Boga i w złym przysięganiu to ład Pana Boga Najwyższego amin.
(tłumaczenie) W dobrych i złych chwilach. Tak jak przysięgli Panu Bogu najwyższemu. Amen
(transkrypcja) Racja zakończywszy zapytać u młodego nikiachu (wiano) wiele zapisuje a u młodej zapytać się dobrowolny nikiach żeby był prosty bo pannie nie wolno prapanawać kali ona chocze pryzwalić prapanawany nikiach
(tłumaczenie) Kończąc należy zapytać Pana młodego o wiano ile zapisuje, a młodej zapytać czy wyraża zgodę na proponowane przez młodego wiano. Bo pannie nie wolno proponować ile ona chce.

Fot. 11. Małżeństwo 11, Chamaił Alijewicza

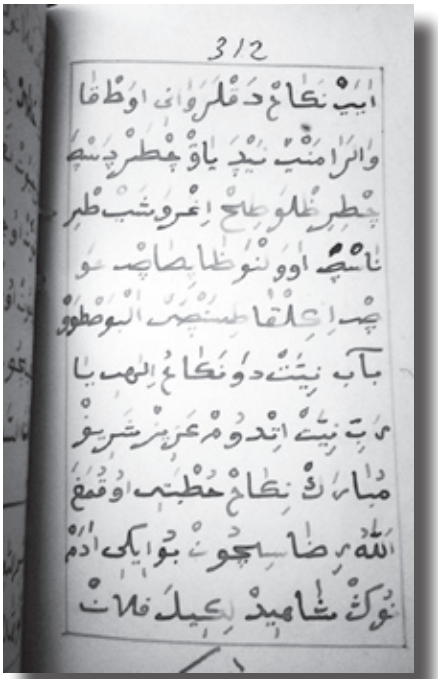

Fot. 12. Małżeństwo 12, Chamaił Alijewicza

(transkrypcja) A jej deklarowany nikiach ad kawalera mniej najci jak czterdzieści cztery złotych i groszy trzynaście wolno zapisać choć i kilka tysięcy albo sto.
(tłumaczenie) A jej deklarowane wiano od pana młodego powinno wynosić nie mniej jak 44,13 zł, można też zapisać nawet kilka tysięcy lub sto)
Bab nijet do nikiachu (intencja do ślubu): Ilahi ja rabbi nijet itdum Aziz Szarif Mubarak nikach chutbati ukumgha Allah ridasiczun buiki Adam nuk szahid likil Fulan

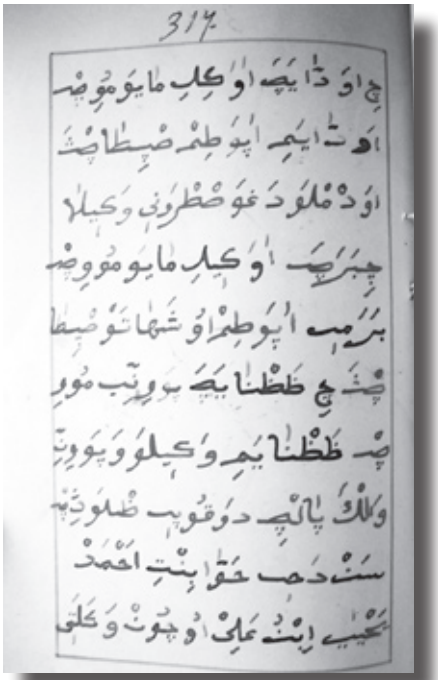

Fot. 13. Małżeństwo 13, Chamaił Alijewicza

(transkrypcja) Czy oddajać a wiekili maju mówić „addajem", a po tym spytaćsia od młodego strony wiekila czy bieruć a wiekili maju mówić bierem , a patom u szahatał spytaćsia czy „zaznajuć" pawinni mówić „zaznajem", wiekili pawinni wieliki palcy da kupy złożyć
(tłumaczenie) czy oddają świadkowie powinni odpowiedzieć „oddajemy", a następnie należy zapytać świadków ze strony pana młodego czy przyjmują (pannę młodą) świadkowie powinni odpowiedzieć „bierzemy", następnie należy zapytać obecnych czy zaświadczają, powinni odpowiedzieć „zaświadczamy" świadkowi muszą związać dłonie stykając duże palce.
(transkrypcja) sandachi Chawwa bint Achmed, Jachja Ibn Ali uczun wa Kalata

Następnie należy zakryć chustą twarz panny młodej (*chustkaju pannu nakryć*) oraz podnosząc ręce do góry, odmówić modlitwę (*ruki padniawszy hetu dua piej*). Ten, kto chce do swej żony przemówić najlepszymi słowami lub gdy odbył długą podróż, niech ponowi przysięgę małżeńską w następujący sposób: w czystości, czyli po kąpieli i ablucji, należy wyrecytować modlitwę.

Imam Janusz Aleksandrowicz podkreślił w swojej wypowiedzi, że islam zaleca młodym ludziom, by kierowali się trzema podstawowymi kryteriami w trakcie zawierania małżeństwa. A mianowicie: urodą, majątkiem i religijnością. Przy czym to właśnie na religijność kładzie się największy nacisk. Przed ślubem bardzo ważnym, a wręcz niezbędnym elementem jest ustalenie wysokości wiana[15], jakie pan młody przekaże swojej wybrance. On przedstawia propozycję, a ona ma wyrazić zgodę. Współcześnie wśród Tatarów polskich nie ma określonej kwoty uznawanej za najniższą. Jest to kwestia, którą przyszli małżonkowie negocjują między sobą. Żartobliwie można powiedzieć, że jest to suma „od złotówki wzwyż".

Ślub, tak samo jak azan, nie może odbyć się bez wcześniejszej kąpieli (ablucji), gdyż w tym obrzędzie również ważna jest rytualna czystość. Państwo młodzi ubrani są zgodnie z zasadami islamu. Tego dnia bardzo ważnym jest, aby pan młody również miał nakrycie głowy. Panna młoda często ma białą suknię, nie odbiegającą wyglądem od sukni na ślubach chrześcijańskich. Jedyną różnicą jest to, że ramiona są przeważnie zakryte. Pan młody ubrany jest w garnitur (niektórzy, na przykład tańczący w tatarskim zespole „Buńczuk", ubierają się w tradycyjne stroje tatarskie).

Na ślubie poza parą młodą powinni być rodzice bądź prawni opiekunowie, co najmniej dwóch świadków. Najlepiej, kiedy świadków jest czterech, po dwóch z każdej strony (od pana młodego i od panny młodej). Niezbędny jest także imam prowadzący ceremonię.

Młodzi ustawiają się przed stołem, za którym stoi imam. Stół powinien umożliwiać młodym zwrócenie się w kierunku Mekki. Po bokach stołu ustawieni są świadkowie.

[15] Wiano – dawniej: posag, wyprawa panny młodej. W dawnym prawie polskim: suma zapisywana żonie przez męża, równa sumie posagu.

Mahr – dar ślubny nowożeńca dla panny młodej; kwota, której wysokość jest określona w kontrakcie ślubnym. W Koranie mahr pojawia się jako własność żony i istotna część kontraktu ślubnego. Rodzinne prawo muzułmańskie reguluje wysokość mahru i warunki jego wpłaty. Patrz: D. Madeyska, *Mahr*, [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, red. J. Bielawski, Warszawa 1971, s. 323; *A-Z Mała encyklopedia PWN*, Warszawa 1995, s. 944.

Uroczystość rozpoczyna się powitaniem imama, skierowanym do wszystkich zgromadzonych, ale przede wszystkim do pary młodej, świadków oraz rodziców. Następnie imam tłumaczy młodej parze, czym jest małżeństwo, jakie wiążą się z nim prawa i obowiązki. Przypomina, że w małżeństwie powinny pojawić się dzieci oraz jakie wobec nich obowiązki mają rodzice. Imam podkreśla także, aby para młoda nigdy nie zapomniała o swoich rodzicach oraz zawsze darzyła ich należytym szacunkiem. Kolejną czynnością jest powtórzenie przez młodych przyrzeczenia małżeńskiego oraz wyrecytowanie wraz z imamem i zgromadzonymi gośćmi sury *Al-Fātiḥa* oraz stosowną dua. Kolejny krok to włożenie młodym przez imama obrączek ślubnych wymawiającego przy tym słowa bismillah oraz szahadę. Tak kończy się ceremonia zaślubin[15].

Wesela wśród współczesnych Tatarów coraz bardziej upodabniają się do wesel ich chrześcijańskich sąsiadów. Jedyną różnicą jest to, że na weselach tatarskich nie podaje się mięsa wieprzowego i alkoholu. Chociaż Tatarzy w rozmowach coraz częściej przyznają, że trunki wysokoprocentowe na zabawach weselnych pojawiają się współcześnie coraz częściej.

Podsumowanie

Opisany w niniejszym artykule obrzęd tatarski: małżeństwo, bardzo wyraźnie pokazuje, jak u Tatarów polskich krzyżowały się religia muzułmańska, chrześcijańska, dawne obrzędy plemienne oraz polskie tradycje ludowe. Sam język chamaiłu pokazuje, jak wielce tradycja tatarska jest zróżnicowana.

W zabytku piśmiennictwa religijnego, który został zaprezentowany, łączą się ze sobą języki: arabski, białoruski, staropolski, języki turkijskie, a to wszystko zapisane jest alfabetem arabskim. Nie jest to bynajmniej przypadek odosobniony. To cecha charakterystyczna zabytków tatarskiego piśmiennictwa religijnego. Tatarzy polscy bardzo szybko zatracili swoją mowę ojczystą, arabski zaś zawsze pozostawał wyłącznie językiem modlitwy. Dlatego objaśnienia i kolejne czynności obrzędów opisywane są w chamaile w języku staropolskim lub białoruskim, czyli takim, jakim posługiwano się ówcześnie. Przysięgi małżeńskie również składane są przez nowożeńców w języku polskim.

[15] Janusz Aleksandrowicz, wiadomość email do autora, 9 września 2014 roku.

Kolejną ważną kwestią jest religia. Naturalnie, Tatarzy polscy wyznają islam sunnicki. Jednak nie jest on zupełnie wolny od wpływów chrześcijańskich oraz ludowych, co doskonale można pokazać właśnie poprzez analizę obrzędu małżeństwa.

Ślub także przywołuje wiele skojarzeń z religią katolicką. W przetłumaczonej części chamaiłu, dotyczącej małżeństwa, pada porównanie ślubu do przymierza jako pewnego symbolu nierozerwalności. Imam na początku ceremonii wyjaśnia nowożeńcom źródła małżeństwa i tłumaczy, że pochodzi ono od samego Boga. Z tych słów można wnioskować, że ślub wśród Tatarów polskich jest traktowany niemalże jak sakrament u chrześcijan. Nie ma tu mowy o kontrakcie ślubnym. Młode pary coraz częściej na miejsce zawarcia związków małżeńskich wybierają meczety, na wzór ślubów chrześcijańskich. Młodzi często wedle zwyczaju w czasie ceremonii stoją na skórze, aby ta, podobnie jak w czasie azanu, zapewniła im dostatek.

Jednak pomimo wszystkich opisanych podobieństw do religii chrześcijańskich, należy pamiętać, że religia, jaką wyznają Tatarzy polscy, to islam. Wielu członków wspólnoty tatarskiej, z którymi rozmawiałam, podkreślało, że islam to jeden z trzech wyznaczników ich tożsamości. Tatarzy często pytani są o to, czy czują się Polakami, czy Tatarami. Pani Halina Szahidewicz, długoletnia przewodnicząca gminy muzułmańskiej w Białymstoku oraz założycielka zespołu taneczno-wokalnego „Buńczuk", podkreśla trzy komponenty, mówiąc: jestem Polką (narodowość), jestem Tatarką (etniczność) i jestem muzułmanką (wyznanie). Te trzy elementy tożsamości widoczne są również w obrzędzie małżeństwa opisanym w tym artykule.

Bibliografia:

Druki zwarte:

A-Z Mała Encyklopedia, PWN, Warszawa 1995.

Antonowicz A. Konstantinovich, *Belorusskie teksty pisannye arabskim pismom i ich grafiko-orfografičeskaja sistema*, Wilno 1968.

Borawski P., Dubiński A., *Tatarzy Polscy. Dzieje, obrzędy, legendy, tradycje,* Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1986.

Kosowski A. P., *Nowojorski meczet Rzeczypospolitej. Historia gminy tatarskiej w Stanach Zjednoczonych,* Wrocław-Bydgoszcz 2011.

Łapicz C., *Kitab Tatarów litewsko-polskich. Paleografia, grafia, język,* Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1986.

Łoś J., *Język tatarski*, [w:] *Encyklopedia polska AU*, tom. 3, cz. 2.

Madeyska D., *Mahr,* [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, Józef Bielawski (red.), Warszawa 1971.

Pamiętnik Franciszka Mickiewicza, z autografu wydał i objaśnił J. Kallenbach, słowo wstępne, *W. Mickiewicz*, Lwów-Warszawa-Kraków 1923.

Tatarskim szlakiem. Kruszyniany i okolice. Przewodnik, MZR, Kruszyniany 2010.

Artykuły:

Drozd A. , *Chamaił Sobolewskiego*, „Rocznik Tatarów Polskich" 1 (1993).

Dubiński A., *Charakterystyka języka Tatarów polsko-litewskich*, „Acta Baltico-Slavica" 14 (1982).

Majewska L., *Wspomnienia o Ibrahimie Bonisławie Alijewiczu, imamie Tatarskiej Gminy Rzeczypospolitej w Nowym Jorku,* „Przegląd Tatarski" 1) 2014

Markowski R., *Muzułmański obraz Boga i człowieka w kontekście doktryny katolickiej*, „Warszawskie Studia Teologiczne" XIX (2006).

Szynkiewicz J., *Literatuta religijna Tatarów litewskich i jej pochodzenie,* „Rocznik Tatarski" 2 (1935).